

“SINIRAŞAN SU” KAVRAMI VE BAZI ÖRNEKLER IŞIĞINDA FIRAT VE DİCLE İÇİN BİR PAYLAŞIM PLANI

Dilek Elvan Öz
Araştırma Görevlisi
Adnan Menderes Üniversitesi
Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Aydın

ÖZET

Fırat ve Dicle nehirlerinin üç ülke arasında nasıl ve hangi miktarlarda paylaşılacağı uzun yıllardır bir sorun olmuş, GAP ile bu sorun daha da büyümüştür. Suriye, Fırat ve Dicle'nin ayrı birer nehir olduğundan ve ikisinin bir arada düşünülmemesi gerektiğini iddia etmektedir. Suriye de Irak da kendilerine yetecek miktarda su bırakılmasına rağmen, Türkiye'nin kendilerini su kuzu ile tehdit ettiğinden ve suyun yetersizliğinden şikayet etmektedirler. Son zamanlarda Suriye ve Irak'la düzelen ilişkilerimizin ve dünya genelinde yaşadığımız olumlu havanın rüzgarını da arkamıza alarak, uluslararası hukukun kabul ettiği temel ilkelere göre de en uygun çözüm olan 1987'de imzalanan antlaşmanın geçerliliği Suriye ve Irak'a kabul ettirilmelidir.

GİRİŞ

Yaşamsal ihtiyaçların en önemlilerinden biri olan suyun, insanlar, bölgeler ve ülkeler arasında hakça paylaşımında yüzyıllardır süren adaletsizlikler mevcuttur. Su konusunda birbirleriyle anlaşmazlık içinde olan devletler, sorunu sırf su bağlamında değil, politik ekonomik ve stratejik açıdan da ele aldığı için, sular bir çözümsüzlük içinde akıp gitmektedir. Bu kısır döngüye, gelecekte savaşların su yüzünden çıkacağı öngörüsü eklenince, suyun kullanımı ve paylaşımı sorunu, olduğundan daha karmaşık bir hale gelmektedir. Bu çalışma tarihsel süreç içerisinde dünden bugüne süregelen ve yarınlara da miras kalacağı kesin olan “su sorunu”na yönelik olarak hazırlanmıştır. Bu amaçla “sınıraşan su” kavramı bazı örnekler ışığında ele alınmış ve Fırat ve Dicle Nehirleri için bir çözüm planı üretilmeye çalışılmıştır.

Suriye ve Irak, tarafından Türkiye'nin öne sürdüğü “Barış Suyu Planı” komşulara baskı uygulamak için yapılan politik bir manevra olarak görülmektedir. Özellikle “suyu az, petrolü çok” Ortadoğu ülkeleri, Anadolu nehirlerinin su fazlasının satılmasını, petrole karşı su kuzu oynamak olarak değerlendirmekte, Türkiye'nin bölge ülkelerini kendine bağımlı duruma getirerek, siyasi ve ekonomik etki altına almaya çalıştığını iddia etmektedir. Bu sebeple çalışmamızda Türkiye'nin geliştirdiği işbirliği projelerine değinilmeyecektir. Ayrıca, Fırat-

Dicle sorununun çözülebilmesi için havzadan ayrı olarak ele alınması gereken Asi Nehri, Suriye ve Türkiye arasındaki sınır ihtilafına da konu olması sebebiyle özellikle çalışmanın kapsamına dahil edilmemiştir.

AMAÇ

Çalışmamızda Ortadoğu bölgesinde yaşanan su sorununa genel olarak bakıldıktan sonra, Türkiye, Suriye ve Irak arasında yaşanan anlaşmazlıklar mercek altına alınacaktır. Bu anlaşmazlığa çözüm alternatifleri sunabilmek amacıyla, çeşitli bölgelerde yapılmış paylaşımlar bu sorunlu bölgeye adapte edilmeye çalışılacaktır. Örnek paylaşımların seçilmesinde Fırat-Dicle havzasına benzer iklim ve coğrafi koşulların bulunması, bölgedeki tarım için nehirlerin hayati öneme sahip olması gibi paylaşımı etkileyecek faktörler göz önüne alınmıştır. Su paylaşımının ekonomik, stratejik ve siyasi altyapısı olduğu da düşünülerek mevcut konjonktür içinde devletler arasında bir uzlaşmanın sağlanabilmesi için çeşitli alternatifler öne sürülecektir. Son olarak elde edilen bu alternatifler içinden bölge ve ilgili devletler açısından en uygun olanı belirlenerek, bir çözüm planı hazırlanacaktır.

ULUSLARARASI HUKUK VE SINIRAŞAN SU KAVRAMI

Sınıraşan sular (transboundary watercourses) “iki yada daha fazla ülkenin topraklarını kat ederek akan sular olup, suyun çıktığı ülke ile aktığı ülke/ülkeler arasında kullanımının eşit olması söz konusu olmayan sulardır.”

Uluslararası sular üzerinde hukuki düzenlemeler ancak 19. yüzyıl sonlarında yapılmaya başlanmıştır. Uluslararası sular konusunda günümüzde hala geçerli olan belgeler 1992 tarihli “Uluslararası Göller ve Sınıraşan Suyollarının Korunması ve Kullanılması Hakkında Sözleşme” ve 1997 tarihli “Uluslararası Suyollarının Ulaşım dışı Amaçlarla Kullanılması Hukukuna İlişkin Sözleşme”dir. Bu sözleşmelere rağmen ülkelerin bu sular üzerindeki egemenlik haklarını ve sınırlarını belirleyecek ayrıntılı ve kesin kurallar konulamamış olup, sorunun çözümü söz konusu ülkelerin kendi aralarında yapacakları antlaşmalara bırakılmıştır. Taraflar arasında bir anlaşmazlık olması durumunda yazılı bir kural olmamakla birlikte, gerek uluslararası mahkemeler gerekse uluslararası hakemlik organları suların kullanımında hakça ve makul kullanım ilkesinin göz önünde tutulması gerektiği yönünde kararlar vermeye başlamıştır. Hakça kullanım; karşı tarafın çıkarlarına zarar verilmemesi anlamına gelmektedir.

DÜNYADA SINIRAŞAN SULAR

Dünyada uluslararası su olarak kabul edilen 214 nehir havzası vardır. Bunlardan 155’i iki, 36’sı üç, kalanı ise dört ve daha fazla ülke arasında paylaşılmaktadır.

Dünyanın en büyük nehri olan Nil’in havza genişliği Afrika kıtasının onda biri kadardır. Fakat buna rağmen taşıdığı su ancak Fırat ve Dicle’nin toplamı kadardır. Ayrıca iklim koşulları, aşırı sıcaklık, nehir üzerindeki ilkel ve irrasyonel tesisler sebebiyle her yıl 10 km³ su buharlaşarak kaybolmaktadır. Bu miktar Ürdün, İsrail ve Filistin özerk bölgelerinin toplam yerüstü ve yer altı su kaynaklarının dört katına eşittir. Nil Nehri’nin paylaşımında, havzadaki diğer devletlere göre daha istikrarlı politik yapısı ve siyasi gücü olan Mısır, liderliği üstlenerek görüşmelere yön vermiştir. Bu liderliğin temel sebebi, havza devletleri içinde Nil sularına en fazla bağımlı olan ülkenin Mısır olmasıdır. Mısır’ın bu bağımlılığı, aşağı havza devleti olmasının yarattığı dezavantajla da birleşmiştir. Çünkü yukarı havza devletleri kaynağa sahip olmanın avantajıyla

anlaşmaya varmak için daha zor ikna edilirler. Ancak Nil antlaşması yapılırken, yukarı havza devletleri hemen hemen yok sayılmışlardır. Havzaya hiçbir su katkısı olmayan Mısır ve Sudan, sırasıyla 55,5 ve 18,5 km³lük su tahsisıyla Nil'in tamamını tekellerine almışlardır. Aynı zamanda bu ülkeler yürüttükleri projelerle en fazla su kaybına sebep olan ülkelerdir. Antlaşmanın yapıldığı 1959 yılında koloni yönetimlerinden kurtulamayan Afrika ülkeleri, Mısır ve Sudan'ı yönetimleri altında bulunduran Avrupa devletlerinin hazırladığı metinlere imza atmak zorunda kalmışlardır. Bu antlaşmalar uyarınca diğer ülkeler, nehir ve göller üzerinde su miktarı ve niteliğini etkileyecek hiçbir tesis yapmamayı kabul etmişlerdir. Az gelişmiş ve dünyanın en fakir ülkelerinden olan Etiyopya, Uganda, Kenya, Tanzania, Zaire, Raunda ve Burindi; Nil Nehri'nden mevcut anlaşma hükümlerine göre şu anda yararlanamamaktadırlar. İnsanların açlık ve yoksulluk sebebiyle öldüğü bu coğrafyada su sadece ekonomik canlanma için değil, hayatın devamı için de en önemli faktördür. Henüz tam olarak politik ve ekonomik bağımsızlıklarını sağlayamayan bu ülkeler, gelecekte mutlaka sudan hak ettikleri payı isteyecekler ve bu durum mutlaka bir krize dönüşecektir. Bu bölge aynı zamanda güçlü devletlerin nüfuz sağlamak için oyunlar oynadığı siyasi bir arenadır. Nitekim Soğuk Savaş döneminde, Mısır'ın Sovyetler Birliği'ne yaklaşması ve Asuan barajı inşaatı için bu ülkeden yardım alması üzerine ABD derhal Etiyopya'da su projeleri geliştirip uygulamaya başlamış, fakat Mısır ve Sovyetler Birliği ilişkileri soğuduğunda da projeleri iptal etmiştir.

İndus Nehri, dünyanın en geniş havza sistemi olup, dört ülke tarafından paylaşılmaktadır: Afganistan, Çin Halk Cumhuriyeti, Pakistan ve Hindistan. İndus Nehri de Fırat-Dicle gibi kurak ve yarı-kurak havzanın en önemli su kaynağıdır. Debisinin genelde yüksek olmasına rağmen su miktarı her ay değişir. Yazın maksimuma çıkan akış, suya en çok ihtiyaç duyulan sonbahar aylarında en aza inmektedir. Havza halkının en önemli geçim kaynağı tarım olması sebebiyle, nehrin bu düzensiz akışı ekonomik anlamda ciddi sorunlar yaratmaktadır. Tarihsel süreç içinde Keşmir sorunu ile birlikte, nehir kullanımıyla ilgili problemler ortaya çıkmıştır. Hindistan ve Pakistan'ın bu sorunu çözememesi üzerine devreye Dünya Bankası girmiş ve sekiz yıl süren zorlamaları sonucu uzlaşa sağlanabilmiştir. İşbirliği ve karşılıklı bağımlılığı reddeden, parçalanmış aşağı kıyı sistemi tekrar kabul edilmiştir. 19 Eylül 1960'da kabul edilen İndus Suları Antlaşması'na göre, nehrin batı kolları Pakistan'ın, doğu kolları ise Hindistan'ın kullanımına ayrılmıştır. İki ülkenin, kendi payına düşen kollar üzerinde depolama rezervuarı ve kanal yapma yetkisi vardır. Bununla birlikte ortaya çıkabilecek sorunların çözümü için "Daimi İndus Havzası Komisyonu" da kurulmuştur. Bu antlaşmanın sağlanabilmesine etki eden iki faktör vardır. Bu faktörlerden ilki Dünya Bankası'nın duruma el koyması ile su konusunun iki taraf arasındaki tüm diğer anlaşmazlıklardan izole edilebilmesidir. İkinci faktör ise, gelecekteki olası çatışmaları engelleyebilmek için devletler arasında işbirliği ve bağımlılığı doğurabilecek yolların tamamen ortadan kaldırılmasıdır. Böylelikle birbirlerine karşı güvensiz olan, siyasi ve askeri uzlaşmazlıklar yaşayan iki devletin su konusundaki ilişkileri minimuma indirilmiştir. Bugün de, nehrin kullanımıyla ilgili doğrudan bir sorun bulunmamaktadır. Pakistan ve Hindistan arasındaki tek sorun Pencap Bölgesi'nin bölünmesiyle alakalı olarak siyasi çekişmelerden kaynaklanmaktadır.

ABD ve Meksika tarafından paylaşılan Colorado Nehri üzerinde anlaşma sağlanabilmesi tam 44 yıl sürmüş ve sonunda Meksika, ilk istediği rakamın %42'sine razı olmuştur. Havzadaki her türlü kaynağın %95'i Amerika'ya, %5'i Meksika'ya verilmiştir. Nehrin yüksek akımlı olduğu dönemlerde ise bırakılan su Amerika'nın inisiyatifine bağlı olarak fazlalaştırılacaktır. Buna

karşılık kuraklık veya sistemlerde arıza olması halinde, Amerika ülke içindeki kısıntı oranlarını aynen Meksika'ya da yansıtacaktır. Meksika'ya bırakılacak suyun yarısından fazlası havzada kullanımdan artan geri dönüş suları ve Amerika'dan dönen atık sulardır. Bu suların kalitesi ve temizliğinin denetimi amacıyla iki ülke arasında ayrı bir protokol imzalanmıştır. Protokole göre Meksika'ya bırakılacak suyun tuzluluk oranı, sınıra en yakın Amerika barajındaki ortalama geçmeyecektir.

Fransa'dan İspanya'ya geçen Carol Nehri'nin paylaşımı 1866 tarihli Bayonne Andlaşması ile yapılmıştır. 1956 yılında Fransa'nın antlaşma ile taahhüt ettiği miktarda su vereceğini bildirmesine rağmen nehrin yatağını değiştireceğini açıklaması üzerine İspanya sorunu hakemlik mahkemesine götürmüştür. İspanya değişikliğin kendi ülkesindeki doğal akışı da etkileyeceğini ve bu planın suları idare etme yeteneği vererek Fransa'ya filli bir üstünlük sağlayacağını iddia etmiştir. Lanoux Gölü davası olarak anılan anlaşmazlıkta, diğer kıyıdaş devletlere zarar verilmediği sürece doğal durumun değiştirilmesini yasaklayan bir kural olmadığının altı çizilmiş, toplumsal gerçeklerle örtüştüğü sürece kıyıdaş devletlerin bu hakka sahip oldukları kabul edilmiştir. Ayrıca aynı kararda diğer devletin iznini alma şartının da olmadığı belirtilmektedir. Ancak 1923 tarihli "Birden Çok Devleti İlgilendiren Hidrolojik Enerjinin Geliştirilmesi Sözleşmesi"nde ve devletler arasında yapılan ikili antlaşmalarda kıyıdaşlara zarar verebilecek durumlarda taraflara haber verme ve birbirlerine danışma yükümlülüğü getirilmektedir. 1997 Sözleşmesinde ise önemli olumsuz etkiye sebep olabilecek durumlarda, çalışmalara başlamadan 6 ay önce diğer devletlere bildirimde bulunma zorunluluğu getirilmiştir. Bu süre zarfında taraflardan itiraz gelmezse ilgili devlet çalışmalara hemen başlayabilecektir. İtiraz olması durumunda ise devletlerin danışma ve görüşmelere başlaması gerekmektedir. Aşağı kıyıdaş ülkelerin kayırıldığını düşünen pek çok yukarı kıyıdaş ülkesi gibi Türkiye de anılan sözleşmenin Birleşmiş Milletler'de oylanması sırasında olumsuz oy kullanmış ve taraf olmamıştır.

FIRAT VE DİCLE HAVZASI

Türkiye ile Irak arasında 23 Mart 1946 tarihli "Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşmasına Ek Dicle, Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konması Protokolü" hala geçerlidir. Protokolde suların akışının düzenlenmesi ve taşkınların önlenmesi için gereken düzenlemelerin yapılabileceği ve böyle bir durumda Türkiye'nin mümkün olduğu şekilde iki ülke yararına düzenlemeler yapması ve Irak'a önceden haber vermesi kabul edilmiştir.

Türkiye ile Fransa arasında imzalanmış olan 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması'nın 12. maddesinde, Kuveik Suyu'nun Halep ile Türk bölgesi arasında kalan kısmının hakça kullanılması ve Halep şehri için Fırat'tan su alınmasına dair düzenlemeler yapılmıştır. Aynı düzenlemeler Fransa ile 1926 yılında imzalanan antlaşma ile teyit edilmiştir. Suriye'nin bağımsızlığını kazanmasından sonra bu düzenlemeler üzerinde yeni bir antlaşma yapılmamıştır. Suriye ile ilk sorunlar 1954 yılında Keban Barajı projesinin gündeme gelmesiyle ortaya çıkmış ve Suriye 1960 yılında Fırat sularının yeniden düzenlenmesini istemiştir. Bu konuda kesin bir antlaşma yapılmamasına rağmen 1987 tarihli ekonomik işbirliği protokolü ile geçici bir düzenleme yapılmış ve Türkiye'nin Suriye'ye yıllık ortalama 500 m3/sn su bırakılması kabul edilmiştir.

HAVZANIN DURUMU VE MEVCUT KULLANIMLAR, PLANLAR

Suriye'nin Fırat üzerindeki en önemli tesisi Tabka (Esad) Barajıdır. Sovyetler Birliği tarafından yapılan Tabka Barajı Sibiryadaki yüksek su seviyeli nehirler üzerine inşa edilen baraj anlayışına uygun olarak yapıldığından, elektrik üretimi için normalden daha fazla suya gerek duymaktadır.¹ Barajın su tutma seviyesinin düşük olması, drenaj havzası ve sulama kanallarının yanlış yapılması sebebiyle tarım sulaması için beklenen verim sağlanamamıştır. Türkiye'nin verdiği suyu Suriye'nin yetersiz bulmasının en önemli sebebi, budur. Diğer taraftan barajın toplama gölünün yapıldığı arazi, Suriye'nin en verimli topraklarının üzerine yerleştirilmiştir. Tabka hedeflenen ihtiyaçları karşılamada yetersiz kaldıysa da, Suriye'nin GAP'ı ima ederek Türkiye'yi suçladığı gibi, Irak'a akacak suyu kontrol edebilme imkanı vermesi bakımından stratejik bir değere sahiptir. Nitekim barajın yapımı aşamasında Irak ve Suriye savaşın eşliğine gelmiştir.

Suriye 2010 yılına kadar gerçekleştirmeyi hedeflediği "gıda güvenliği" projesi ile tarımda kendi kendine yetmeyi amaçlamakta, bunun için de tarım arazilerini genişletmeyi planlamaktadır. Suriye'nin mevcut ve proje aşamasındaki tarım arazileri hakkında resmi ve gayri resmi rakamlar birbirinden oldukça farklıdır. Suriye'nin verdiği rakamlar, Fırat'tan alınacak suyun artışı sağlamak amacıyla yüksek gösterilmektedir. Bilim adamı ve uzmanlar ise Suriye'nin tarım alanı olarak gösterdiği yerlerin sadece %48'inde yüksek verim alınabileceğini, gösterilen arazilerin bir kısmında sulu tarım yapmanın imkansız olduğunu, bir kısmında kısa süre içinde toprağın verimini yitireceğini söylemektedirler. Yine yapılan analizlere göre belirlenen arazilerin tarıma elverişli hale getirilmesinin maliyeti çok yüksek olacağından (hektar başına 4000-10000\$) ıslah çalışmasının anlamsız olacağını ileri sürmektedir. Aynı şekilde Irak'ın, Fırat ve Dicle'den sulamayı planladığı toprakların sadece %65'inden yüksek verim alınabileceği hesaplanmaktadır.

Suriye'nin sulama konusunda Dicle için de planları vardır. Dicle Nehri, yaklaşık 40'ar km Türkiye-Suriye ve Suriye-Irak sınırını oluşturur ve Suriye ile bağlantısı kesilir. Bu kısa kıyıdaşığa rağmen Suriye ilk aşamada 150,000 ikinci aşamada 222,000 hektarlık alanı Dicle'yle sulamayı planlamaktadır. Suriye'nin böyle bir uygulama ve tesis yapabilmesi için sınırın diğer tarafındaki devletle antlaşma yapması gerekmektedir. Sulama planlarına göre Suriye yılda 5 km³ su kullanacaktır. Dicle'nin suları bu ihtiyacı karşılamada yeterli olmasına rağmen Suriye'nin sadece 80 km'sine sahip olduğu ve hiç su katkısının olmadığı nehirde böyle bir su talebi, Irak ve Türkiye açısından mutlaka problem yaratacaktır. Nitekim Suriye de, Arap ülkelerinin su katkısının %77 olduğu gerekçesiyle Ürdün Nehri'nden İsrail'e su verilmesine karşı çıkmaktadır. Suriye, Ürdün Nehri'ne bu şekilde yaklaşırken, su katkısının %10 olduğu Fırat Nehri'nden kendisine 1/3 su verilmesini bile az bulmaktadır.

DEVLETLERİN İDDALARI

Fırat ve Dicle'nin kullanımındaki sorunların özü, devletlerin bu iki nehri farklı statülerde değerlendirmeleridir. Türkiye bu nehirleri sınırışan su, Irak ve Suriye ise uluslararası su olarak kabul etmektedirler. Dolayısıyla Türkiye kendi sınırları içinde kalan kısmında tam egemenlik hakkı olduğunu ileri sürerek, taraflar arasında hakkaniyete dayalı bir tahsis yapılmasını, Irak ve

¹ Genel olarak barajlarda 1 kilowatt enerji üretimi için 5 m³ su gerekirken, Sibiryada sistemde 8 m³ gerekmektedir.

Suriye ise üç ülke arasında bir antlaşma yaparak kesin bir paylaşım istemektedirler. Suriye “doğal durumun bütünlüğü” ve “adil kullanım”, Irak “tarihsel kullanım hakkı”, Türkiye ise “kısıtlı ülke egemenliği” doktrinlerini ileri sürmektedir.

Havza suyunun miktarsal paylaşımı için, Irak, Ortak Teknik Komite kurulmasını istemektedir. Taraf ülkeler mevcut su ihtiyacını, yürüttüğü ve planladığı projeler için gereken su miktarını Komite’ye bildirecek ve bunların hesaplanarak Fırat ve Dicle suları matematiksel formüllerle hesaplanarak bölüşülecektir. Ayrıca Fırat’ın ortalama debisi 1000 m³/sn olduğuna göre, Türkiye’nin 1/3’ünü kullanıp kalan 2/3’ün de Suriye ve Irak arasında eşit şekilde paylaşılması adil ve makul bir yaklaşım olacaktır.

Suriye de paylaşım için Irak ile aynı prensibi önermektedir. Suriye, ülkelerin almak istediği miktarların toplamının akarsuyun debisinden fazla olması durumunda, kalan miktarın oransal olarak her bir ülkenin istediği miktardan düşülmesini teklif etmiştir. Ayrıca Suriye Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun su konusundaki çalışmalarını bir an önce tamamlayıp kurulların konulması gerektiğini açıklamıştır. Paylaşım sırasında uluslararası gözlemciler de bulunmalı, havza ülkeleri arasında çıkacak sorunlar Komisyon’un belirlediği kurallar çerçevesinde Uluslararası Adalet Divanı gibi hakemlik kuruluşları tarafından çözümlenmelidir.

Paylaşım için Türkiye’nin önerdiği “üç aşamalı plan” ise şöyledir: İlk aşamada ülkeler arasındaki sınırlar yok sayılarak havzanın toplam su potansiyeli belirlenecek, ikinci aşamada bütün havza içindeki toprak yapısı, sulanabilir tarım arazileri, enerji üretimine uygun noktalar belirlenecek, son aşamada da sınırlar göz önüne alınarak su ve toprak yapıları karşılaştırılarak, her bölge için akılcı projeler üretilecektir. Suriye ve Irak bu plana, tek taraflı beyanlar yeterlidir; her ülke su ihtiyacını ve kullanım alanlarını kendi belirlemelidir diyerek karşı çıkmaktadırlar.

FIRAT-DİCLE HAVZASINDA ÇÖZÜME ULAŞABİLMEYİ ENGELLEYEN DEZAVANTAJLAR

Dünya genelinde yapılan araştırmalarda su kıtlığı çeken 22 ülkenin 14’ü Ortadoğu’da yer almaktadır. Fırat-Dicle havzasının en büyük dezavantajı, kendine has coğrafi, klimatolojik, hidrolik, ekonomik ve siyasi özellikleri olan bu bölgede yer almasıdır. Ortadoğu’nun bu özellikleri, bölgede çıkan her sorunun çözümünü zorlaştırmaktadır. Bir yazarın dediği gibi “Ortadoğu’da nehirlerin akımlarının düzenlenmesi hidrolojik yönden faydalı fakat politik yönden geçersizdir.”

Nil Nehri’nde çözüme nispeten kolay ulaşılmasını sağlayan faktörlerden biri, havza devletleri arasında siyasi, askeri yada ekonomik çatışmaların yaşanmıyor olmasıydı. Ayrıca İngiltere’nin de desteğini alan Mısır, ekonomik ve siyasal açıdan diğer taraf devletlere göre bariz biçimde ağırlığını koyabilecek ve rekabetle karşılaşmayacak güçteydi. Antlaşmanın yapıldığı dönemde sömürge yönetimi altında bulunan ülkeler, bağımsızlıklarını kazandıktan sonra bu paylaşım itiraz etmeye başlamışlardır. Türkiye bölgesel bir güç olmasına rağmen, böyle bir politik sömürüye izin vermeyecektir.

İndüs sistemini Fırat-Dicle havzasına uygulamak mümkün görünmemektedir. Öncelikle İndüs sistemini oluşturan çok sayıda kol vardır ve bunları doğu-batı yada kuzey-güney şeklinde taksim etmek mümkün olduğu halde Fırat ve Dicle de böyle bir taksim yapılamaz. İkinci olarak Hindistan’ın kullanımından vazgeçtiği bölgede suya olan ihtiyacı, Fırat-Dicle havzasındaki

devletlerle kıyaslanamayacak kadar düşüktür. Ayrıca her ne kadar Hindistan gibi, Türkiye de askeri, siyasal, ekonomik açıdan havza devletlerine göre süper güç konumdaysa da, Hindistan bu avantajının yanı sıra İngiltere ile olan siyasi bağlarını da Dünya Bankası'na karşı bir koz olarak kullanmıştır. Türkiye'nin olayı uluslararası boyuta taşıdığı veya bir kurum/devletin hakemliğini kabul etmesi durumunda nasıl bir tavırla karşılanacağı muallakta kalan bir sorudur. Fırat ve Dicle'yi ana konu olarak ele alan "Ortadoğu Su Bilgi Ağı" ve "Ortadoğu Araştırmaları Birliği" adlı iki hükümet dışı örgütün merkezi Amerika'dadır. Bu tür kuruluşların merkezinin herhangi bir Ortadoğu ülkesinde olmamasının sebebi, bölgede atılacak her adımın siyasi bir anlamı olmasından kaynaklanmaktadır. Fırat-Dicle konusunda gidilecek uluslararası örgüt veya hakemin, o günün siyasi koşullarından etkilenmeden durumu değerlendirebilmesi de doğal olarak mümkün olmayacaktır.

SONUÇ

Uluslararası hukukta nehirlerin hakça kullanım ilkesi belirlenirken şu kriterlerin ele alınması gerekir: 1. Su bölgesinin coğrafi, hidrolojik durumu ve iklim koşulları; 2. Devletlerin birbirlerine oranla su gereksinimleri; 3. Havza devletlerinin su havzasına katkıları, drenaj alanları; 4. Devletlerin suyu değerlendirme ve depolama durumları; 5. Devletlerin sulardan yararlanma durumu ve israfa karşı aldığı tedbirler; 6. Devletler arasındaki işbirliği olanakları; 7. Devletlerin ihtiyaçlarını başka bir havzadan karşılama olanakları; karşılaştırmalı maliyetleri; 8. Tazminat ödeyebilme imkanları 9. Devletlerin güç oranları; 10. Karakteristik yapıları, 11. Çözümüne ulaşmak için tavırları.

İncelenen sınıraşan suların paylaşımında ise şu noktalar temel alınmıştır.

1. Nehir havzaları bir bütün olarak alınmalıdır.
2. Nehir kolları farklı yoğunluklarda olduğundan kollar ve ana hat, nehir sistemi şeklinde bütün olarak ele alınmalıdır
3. Yukarı havza ülkelerindeki baraj ve depolama tesislerinin düzenleyici etkisi sayesinde, aşağı havza ülkelere kontrollü, belirli miktarlarda ve belirlenen zamanlarda verilen su, sel ve kuraklık gibi düzensiz akımlardan daha değerlidir.
4. Kirlilik kontrol önlemleri alınarak kullanımdan dönen sular ve atık sular da tarafların su paylaşımalarında hesaba alınmalıdır.
5. Yukarı havza ülkeleri, havzaya katkıları oranında genelde en yüksek miktarda suya sahip olmuşlardır. Hiçbir antlaşmada taraflar arasında eşit paylaşım görülmemiştir.
6. Bütün anlaşmalarda su sorunu politik ve ideolojik olaylardan arındırılarak, teknik açıdan ele alınmıştır.
7. Sınır çizen nehirlerde bölgesel sulama kanallarının yapılması gerekir.
8. Sadece taraf ülkelerin değil uluslararası kuruluşların da bu konuda çalışarak kuralların konulması, kodifikasyonun sağlanması gerekmektedir.

Uluslararası hukukun temel aldığı kriterler ve incelenen örnekler ışığında Fırat-Dicle havzası için şu şekilde bir paylaşım yapılabilir: Suriye'nin mevcut projeleri gerçekçi bir açıdan ele alındığında 6,7 km³ suyun yeterli olduğu görülmektedir. Şu an için 9,3 km³ su Irak'ın

ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Fırat'ın 32,5 km³ lük su akışı olduğuna göre Türkiye'nin suyun yarısını kullanarak yarısını bıraktığı 1987 anlaşması tüm taraflar için hala uygunluğunu korumaktadır. Dicle Nehri'nde Türkiye'nin kullandığı su 5 km³ ve sınırından bıraktığı su 14,7 km³ dür. Suriye'nin talep ettiği 5 km³ ü alması durumunda Irak'a 9,7 km³ kalır ki kendi sınırları içinde Dicle'ye katılan nehirlerle birlikte bu rakam toplamda 39,2 km³ e ulaşır. Bu miktar Irak'ın mevcut ve gelecekteki projeleri için bile fazladır.

Irak'ın projelerini yaptığı ve Türkiye'nin de fikir olarak desteklediği Dicle'den Fırat'a su aktarımı projesi kısa sürede gerçekleştirilmelidir. Dicle'nin su hacmi Fırat'ın 1,5 katı olduğu gibi, Türkiye'nin coğrafi engeller sebebiyle sulama amaçlı olarak Dicle'yi kullanımı da sınırlı kalmaktadır. Su aktarımı sayesinde Türkiye ve Suriye Fırat sularından daha yüksek oranlarda pay alırken, Dicle'nin kullanımı büyük ölçüde Irak'a kalacaktır. Ayrıca Türkiye'den doğan fakat Irak içinde Dicle ile birleşen kollar arasında da paylaşım yapılabilir. Örneğin ana kolda Türkiye'nin payı daha yüksek tutulurken, Büyük Zap'ta Irak'ın payı yüksek tutulabilir. Hatta üç ülke anlaşarak Türkiye-Suriye sınırında Dicle'den Fırat'ın Habur koluna pompalama yapılabilir.

Günümüz teknolojisinde uydular vasıtasıyla kar derinliklerini saptamak, karın suya eşdeğerini hesaplamak, iklim koşullarını önceden tahmin ederek ısı ve buharlaşmayı hesaplayabilmek mümkündür. Bu tekniklerden yararlanarak aşırı ıslak ve aşırı kurak zamanlar için ayrıca sezonluk su paylaşımı yapılabilmesi de mümkün olacaktır. Böylece baraj dolumu, depolama için su planlaması da yapılabilecektir.

Suyun rakamsal paylaşımı dışında, Türkiye'nin baraj inşası konusunda kat ettiği yol düşünüldüğünde, Suriye'nin verimli olmayan baraj ve rezervuarlarının ıslahı, yeni projelerin geliştirilmesi ve uygulanması konusunda iki ülke işbirliği yapabilir. Böylece Suriye'nin su kaybı asgariye indirilerek yeni su arayışı yerine mevcut suyu daha iyi kullanması sağlanacaktır.

Suriye ve Irak, Türkiye'den farklı olarak sahip olduğu petrol ve doğal gazdan enerji üretiminde de faydalanabilir. Irak enerji üretiminin büyük çoğunluğunu doğal gaz ve petrolden sağlamaktadır.

Şu an için üç devletin de onayını alacak bir anlaşma yapılabilirse bile küresel ısınma, nüfus artışı, kirlilik gibi etkenler sonucu su gene yetersiz bir duruma gelecektir. Bu sorunu engellemek için paylaşım nasıl yapılırsa yapılsın üç devlet ortak girişimler yapmalı, ilkel sulama yöntemlerinden vazgeçilmeli, verimsiz topraklar tarım arazi kullanımından çıkarılmalı, modern ve ekonomik tekniklerin kullanıldığı depolama tesisleri kurulmalı, israfi önleyecek tedbirler alınmalı, ulusal su politikaları belirlenmelidir. Ancak Türkiye ve Suriye arasında geçmişte yaşanan olumsuz olaylar, karşılıklı güvensizlik, Suriye'nin tarihi kompleksleri ve Türkiye'yi kendine karşı rakip olarak görmesi işbirliğini engellemektedir. Nitekim gerek Suriye-Türkiye gerekse Suriye-Irak arasındaki su bazlı ilişkilerin çatışmaya döndüğü tarihler, bu ülkeler arasındaki politik ve ideolojik çatışmaların arttığı dönemlerdir. Suriye ve Irak arasındaki Tabka Barajı sorunu, Bağdat'taki Baas (Bathi) rejimi sırasında doruk noktaya varmış, Suriye bu konuyu bahane ederek Irak sınırına asker yağmaya başlamıştır. Arap-İsrail savaşları başladığında ise Suriye ve Türkiye'nin İsrail'le ılımlı ilişkileri Irak'la olan ilişkileri bozmuştur. Havza sorunlarının politik yaklaşım ve düşüncelerden arındırılarak çözümlenmesi daha sağlıklı olacaktır.

KAYNAKLAR

- Aydınlar Ocağı, Water Conflict In The Middle East, İstanbul,Seri:17, 1996.
- BEAUMONT P.; “Restructuring of Water Usage in the Tigris-Euphrates Basin: The Impact of Modern Water Management Policies”, Transformations Of Middle Eastern Naturel Environments, Connecticut, Yale School Of Forestry&Environmental Studies, Bulletin 103, Yale University Press, USA, 1998.
- BİLEN, Ö.; Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye, Ankara,Yayın No:10, 2.Baskı, TESAV, 2000.
- BUTTS, K.H.; “The Strategic Importance of Water” Parameters, US Army War College Quarterly, Vol. XXVII, No. 1, USA, 1997. <https://carlisle-www.army.mil/usawc/Parameters/97spring/butts.htm>
- De VILLIERS, M. Water: The Fate Of Our Most Precious Resource, Boston, Houghton Mifflin Company, USA, 2000.
ULUATAM, Özhan; Damlaya Damlaya Su Sorunu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,Yayın No:372, 1998.
Republic Of Turkey, Turkey Country Report, World Water Forum March 2003, Published by World Water Council, 2003.
- DEMİR A.F.; PAMUKÇU Ö.K., “Fırat-Dicle Havzasında Türkiye'nin Su Politikası”; Sönmezoglu, F.; (Der.), Değişen Dünya ve Türkiye, Ankara, Bağlam Yayıncılık, 1996.
- ESENYEL, Ö.; (Haz.) Türkiye'nin Su Potansiyeli ve Potansiyelin Kullanılması, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı, 2001.
- HILLEL, D.; Rivers Of Eden The Struggle For Water And The Quest For Peace In The Middle East, New York, Oxford University Press, USA, 1994.
- KESKİN, F.; “Suriye Ve Irak İle Su Sorunu”, Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Sürec Sempozyuma Sunulan Bidiriler, Ankara 15-17 Ekim 1997, Türk Tarih Kurumu, 1999.
- KÜÇÜKMEHMETOĞLU, M.; “International Water Resources Allocation And Conflicts The Case Of The Euphrates And The Tigris”, 42nd European Congress of the Regional Science Association, Germany, 2002.
- LOWÍ, M.R.; Water And Power, Cambridge, Cambridge University Pres, USA, 1995.
- ORAN, B.(Ed.); Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar, Cilt II, 1980-2001, İstanbul, İletişim Yayınları, 6.Baskı, 2003.
- OWEN T.; Furlong K.; Gleditsch N.P.; Codebook for The Shared River Basin GIS and Database, Oslo, Center for the Study of Civil War, International Peace Research Institute, Norway, 2004.
- PAZARCI, H.; Uluslararası Hukuk Dersleri, II.Kitap, Ankara, GG.6.Baskı, Turhan Kitabevi, 1999.
- SHAPLAND, G.; Rivers Of Discord International Water Disputes In The Middle East, New York, St.Martin's Pres, USA, 1997.

- *STAHL, K.; Influence of Hydroclimatology and Socioeconomic Conditions on Water-Related International Relations, International Water Resources Association, Volume 30, Number 3, September 2005.*
- *WOLF A.T. “Transboundary Waters: Sharing Benefits, Lessons Learned”, Thematic Background Paper, International Conference on Freshwater, Bonn, Germany, 2001.*
- *WOUTERS, P.(Ed.) International Water Law. Selected Writings Of Charles Professor B.Bourne, London, International And National Water Law And Policy Series, Kluwer Law International, U.K., 1997.*
- *www.dsi.gov.tr*
- *www.internationalwaterlaw.org*
- *www.mfa.gov.tr*

EKLER

Tablo 1. Bazı Sınırtaşan Sular

	Fırat	Dicle	Nil	İndüs	Colorado
Havza (km ²)	444.000	111.655	3.100.00	720.000	632.000
Uzunluk (km)	2.800	1.900	6.825	8.480	2.330
Yıllık su taşıma ortalaması (km ³)	31.8	42	84	97	18,5
Kıyı devleti	3	4	9	9	2
Kıyı devletlerinin payı	-	-	%65-%35	%52-%48	%95-%5
Statü belirlenmesi	Yok	Yok	1959	1960	1944
İşbirliği mekanizması	Üçlü Teknik Komite (Düzensiz)	Yok	Daimi Teknik Komisyon	İndüs Nehri Daimi Komisyonu	-

Tablo 2. Fırat Nehri

	Türkiye	Suriye	Irak
Uzunluk (km) ve oranı	1.263 %40	675 %25	1.200 %35
Havzaya su katkısı	31,6 %89	3,4 %11	Yok
Yıllık yağış (mm ³)	670	250	125
Ülkeye su katkısı (km ³)	%28,5	15,75 km ³ %86	32 km ³
Sulama yapılan arazi (hektar)	339.948	309.000	550.000
Santral sayısı	5	3	2
Enerji üretimi	21,212 gwh	865,6 mw	Veri yok
Enerji üretiminde pay	% 52,2	%30	Veri yok

Tablo 3. Dicle Nehri

	Türkiye	Suriye	Irak
Uzunluk (km) ve oranı	523 %20	80 (sınır) % 2	1.300 %78
Havzaya su katkısı (milyar m3)	21,3 %40	Yok	31,4 %60
Sulama yapılan arazi	602,000	208,000	3,819,000
Santral sayısı	4*	Yok	5
Enerji üretimi	10.000 gwh	Yok	Veri yok

* 100 mw'den büyük olanlar.

Tablo 4. Fırat-Dicle Kıyıdaş Ülkeleri Karşılaştırması

	Türkiye	Suriye	Irak
Yüzölçümü (km ²)	780.500	183.000	434.300
Yıllık yağış (mm/m ²)	643	250	125
Yıllık su kapasitesi (milyar m ³ /yıl) brüt	193	30.79	84
Yıllık su kapasitesi (milyar m ³ /yıl) net	112	Veri yok	Veri yok
Kişi başına düşen su kapasitesi (m ³ /yıl) potansiyel	3.083	2,315	4.666
Kişi başına düşen su kapasitesi (m ³ /yıl) cari	1.447	Veri yok	Veri yok
Yenilenebilir su kaynakları (Milyon m ³)	180,000	20,000	54,000
Yerüstü suları	130,000	15,000	42,000
Yer altı suları	40,000	3,000	8,000
Tarım alanı (km ²) ve yüzölçümüne oranı	280.000 km ²	88,000 km ² %47,5	76,800 km ²
Sulanan arazi (km ³ /yıl)	40.000	10.000	36.800
Hidrolik Enerji Kapasitesi (mw)	18 mw %34,5	57 mw %30	Veri yok